

TADEUSZ MILEWSKI
(1906–1966)

Tadeusz Milewski urodził się 17 maja 1906 r. w Kołomyi jako syn Feliksa i Justyny z Wojakowskich. Gałąź rodziny Milewskich herbu Jastrzębiec wywodziła się z Milewa koło Ciecchanowa na Mazowszu, a część jej od dawna osiadła na Rusi. Ojciec Tadeusza był lekarzem powiatowym w Kołomyi i działaczem Towarzystwa Szkół Ludowych. Tadeusz Milewski po ukończeniu Gimnazjum im. Króla Kazimierza Jagiellończyka w Kołomyi odbył służbę wojskową w podchorążówce i w r. 1925 rozpoczął na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie językoznawcze studia sławistyczne pod kierunkiem profesora Tadeusza Lehra-Splawińskiego; uczęszczał też na wykłady Jerzego Kuryłowicza, Juliusza Kleinera i Jana Czekanowskiego. Jako student wydał w 1927 r. *Dwie bulle wrocławskie z lat 1155 i 1245* („Prace Filologiczne” XI), a w r. 1929 uzyskał doktorat na podstawie pracy *Przyczynki do dziejów języka połabskiego* („Slavia Occidentalis” VIII). W tym też roku, podobnie jak T. Lehr-Splawiński, przeniósł się do Krakowa, gdzie podjął zajęcia dydaktyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim i uczestniczył w seminariach Jana Rozwadowskiego (indoeuropeistyka) i Heleny Willman-Grabowskiej (sanskryt). W 1931 r. przedstawił na I Zjeździe Filologów Słowiańskich w Pradze referat o stanie badań nad językiem połabskim. Przez dwa następne lata pogłębiał studia indoeuropeistyczne w Collège de France w Paryżu u Antoine’a Meilleta, Josepha Vendryesa, Alfreda Ernout, Julesa Blocha i Emile’a Benveniste’a. W r. 1933 habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie rozprawy *Rozwój fonetyczny wygłosu prasłowiańskiego* („Slavia” XI) i jako docent objął wykłady w katedrze filologii słowiańskiej. W r. 1937 rozszerzył habilitację na indoeuropeistykę, przedkładając monografię *L’indo-hitite et l’indo-européen* (1936), do której tytułu i problematyki nawiązał Holger Pedersen w pracy *Hittitisch und die anderen indoeuropäischen Sprachen* (1938).

W r. 1939 zawarł Tadeusz Milewski związek małżeński z Anną Smoleńską, malarką. Latem tegoż roku został mianowany profesorem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Na przeszkodzie tej współpracy stanęła wojna. Po powrocie z kampanii wrześniowej do Krakowa został wraz z innymi profesorami aresztowany 6 listopada 1939 r. i do jesieni 1940 r. przebywał w obozach koncentracyjnych w Sachsenhausen i Dachau, ale nawet tam nie zaprzestał działalności naukowej. Pod wpływem profesora Tadeusza Kowalskiego zainteresował się językami tureckimi i powziął zamiar napisania syntezy języków świata. W czasie okupacji uczestniczył w tajnym nauczaniu i rozpoczął pracę nad *Zarysem językoznawstwa ogólnego*, którego część I: *Teoria językoznawstwa*, ukazała się w 1947 r. w Lublinie, cz. II: *Rozmieszczenie języków*, składająca się z dwóch zeszytów: 1. *Tekst*, 2. *Atlas*, wyszła w 1948 r. Planowana część III: *Typologia*, nigdy nie została ukończona; artykuły pisane z myślą o niej zostały wydane pośmiertnie w tomie *Etudes typologiques sur les langues indigènes de l’Amérique* (1967).

W 1946 r. Tadeusz Milewski został docentem etatowym UJ, w 1949 — profesorem tytularnym i członkiem Polskiej Akademii Umiejętności, a w 1954, po zmianie ustawy, profesorem nadzwyczajnym w Katedrze Językoznawstwa Ogólnego. Do 1950 r. prowadził równolegle wykłady na KUL-u, a w latach 1950–1965

w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie, gdzie dla słuchaczy studiów zaocznych przygotował skrypt *Wstęp do językoznawstwa* (1954), którego kolejną wersją był podręcznik uniwersytecki *Językoznawstwo* (Warszawa 1965), sześciokrotnie wznowiany, a w 1973 r. wydany jako *Introduction to the study of language* (Mouton-PWN). Po przełomie październikowym w 1956 r. został profesorem Milewski dziekanem Wydziału Filologicznego UJ (1957–1960) i piastując to stanowisko, przyczynił się do odnowy moralnej Wydziału. Przez kilka lat był prezesem Krakowskiego Klubu Inteligencji Katolickiej oraz współpracownikiem „Znaku”, co nie ułatwiło mu kariery naukowej. Profesorem zwyczajnym został dopiero w r. 1960, a mimo ogromnego dorobku i pozycji międzynarodowej nie został powołany na członka Polskiej Akademii Nauk. Był natomiast redaktorem „Biuletynu Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” (1955–1966) i cieszył się ogólną sympatią wśród językoznawców, zwłaszcza młodszego pokolenia, dla których przez kilka lat prowadził konwersatorium na temat nowych kierunków (strukturalizm, lingwistyka matematyczna, typologia). Spotykał się z uznaniem ze strony archeologów i etnografów (w latach 1961–1966 był prezesem Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego). Należał do kilku międzynarodowych i krajowych towarzystw naukowych, m.in. American Anthropological Association oraz Indogermanische Gesellschaft. Zmarł po długiej chorobie 5 marca 1966 r. w Krakowie. Uroczystościom pogrzebowym przewodniczył ówczesny arcybiskup krakowski Karol Wojtyła, przedwojenny student profesora i jego wieloletni przyjaciel.

Profesor Milewski miał najszersze spośród językoznawców polskich horyzonty naukowe. Zajmował się teorią języka, dziejami językoznawstwa, typologią i geografią lingwistyczną, zwłaszcza językami indiańskimi, kaukaskimi i afrykańskimi. Przede wszystkim jednak uprawiał gramatykę porównawczą języków indoeuropejskich ze szczególnym uwzględnieniem języków słowiańskich, a ponadto bałtyckich, irańskich, hetyckiego, greki oraz indoeuropejskich języków Bałkanów. Wiele miejsca w swej twórczości naukowej poświęcił genezie i historii polskiego języka literackiego. Sięgał też do filozofii, etnologii, historii kultury i teorii dzieła literackiego. Przetłumaczył i filologicznie opracował spisane po aztecku w XVI w. *Zdobycie Meksyku* (Biblioteka Narodowa, seria II 116, 1959) oraz *Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego* (1957) A. Meilleta. Opublikował około 250 prac, w tym wiele rozpraw kilkudziesięciostro- nicowych, także w postaci dogłębnych omówień i recenzji; niektóre z nich są bardziej odkrywcze niż relacjonowane prace.

W zakresie teorii i historii językoznawstwa przybliżył w części I *Zarysu językoznawstwa ogólnego* czytelnikowi polskiemu poglądy Ferdinanda de Saussure’a, Nikołaja Trubieckiego oraz Karla Bühlera, któremu był najbliższy. Dokonał oryginalnej klasyfikacji znaków językowych, łącząc je z procesem nabywania mowy i ogólną ewolucją języka. Odkrył zjawisko derywacji fonologicznej i rozbudował koncepcję konotacji składniowej (zwanej dziś walencją). Zaproponował morfologiczną definicję wyrazu jako grupy syntaktycznej morfemów zbudowanej według wspólnego dla danego języka schematu i wynikający stąd podział języków na wyrazowe i bezwy-

razowe (analityczne). Połączył klasyfikację rodzajów gramatycznych z językowym obrazem świata. Przedstawił stanowisko składni w obrębie językoznawstwa i dokonał subtelnej klasyfikacji syntaktycznej języków świata ze względu na strukturę schematu (in)trazytywnego, charakter (aktywny/pasywny) członu nominalnego i determinację rzeczownika w grupie. Zajmował się ogólnymi prawami rozwoju języka (usuwanie cech recesywnych), problemem uniwersaliów (cechy prymarne), klasyfikacją typologiczną (dokonywaną w obrębie poszczególnych płaszczyzn) przeprowadzoną na materiale języków Indian amerykańskich. Zaproponował też ich ugrupowanie arealowe na starszą warstwę atlantycką (bogaty wokalizm, fonemy nosowe) oraz nowszą pacyficzną (rozbudowany konsonantyzm), która przypomina typologicznie języki kaukaskie. Scharakteryzował imiennictwo języka azteckiego, wskazując na jego podobieństwo do systemu indoeuropejskiego. Rozwodził problem pochodzenia języków indiańskich i kontaktów transpacyficznych. Z innych rodzin językowych zajmował się klasyfikacją języków Afryki, a przy okazji recenzji przedstawiał własne opinie na temat ugrupowania języków austroazjatyckich, kaukaskich, mongolskich. Obszernie i krytycznie omówił znaną pracę Iwana Mieszczaninowa o czasowniku (1949). Dwukrotnie przedstawił zasady klasyfikacji typologicznej języków świata („Biuletyn PTJ” X, 1950; XXI, 1962). Koncepcję typologiczną Milewskiego zreferował Roman Jakobson na VIII Kongresie Językoznawczym w Oslo (1957), a niektóre z jego prac były tłumaczone i przedrukowywane za granicą.

Badania indoeuropeistyczne rozpoczął profesor Milewski od języka hetyckiego (stanowisko w rodzinie indoeuropejskiej, paralele słowiańskie). Z punktu widzenia ogólnojęzykoznawczego zajmował się pochodzeniem spółgłosek tylnojęzykowych, regułami monoftongizacji dyftongów i przesówką spółgłoskową (także w recenzji znanej pracy Ludwika Zabrockiego, wskazując na rolę substratu). Przedstawił oryginalną koncepcję ugrupowania dialektów indoeuropejskich i ich dyferencjacji z diagramem często powtarzanym w opracowaniach innych uczonych. Największym jednak osiągnięciem w tej dziedzinie jest klasyfikacja morfologiczna indoeuropejskich imion złożonych. Milewski odkrył kilkanaście struktur morfologicznych tych imion, których najstarsza warstwa (nomen — pierwiastek, indeclinabile — pierwiastek) sięga epoki przedfleksyjnej. W obszernej rozprawie ukazał ewolucję morfologiczną tych imion w poszczególnych językach („Biuletyn PTJ” XVI, 1957). Zamierzał też przedstawić ich charakterystykę semantyczną i stylistyczną. Zachowany tekst pracy *Złożone imiona osobowe typu indoeuropejskiego* i inne artykuły z zakresu antroponimii ukazały się pośmiertnie w tomie *Indoeuropejskie imiona osobowe* (Wrocław 1969).

Przez całe życie naukowe zajmował się T. Milewski językoznawstwem słowiańskim. Zaczął od języka połabskiego, analizując jego rozwój fonetyczny w świetle nazw miejscowych, wewnętrzne zróżnicowanie geograficzne, zachodnią granicę polskiego obszaru językowego. Najwięcej uwagi poświęcił problemom fonologii (geneza wokalizmu, przestawka płynnych, pochodzenie samogłosek nosowych) i morfonologii (rozwój wygłosu, indoeuropejskie podstawy akcentuacji). Zajmował się stosunkiem języków słowiańskich do bałtyckich, kontaktami z językami germań-

skimi, związkami z indoeuropejskimi językami Bałkanów (zwłaszcza messapijskim), wpływami irańskimi na imiennictwo słowiańskie (imiona teoforyczne z *bog-*, irańskie *baga* 'bóg' i inne podobieństwa) oraz pochodzeniem słowiańskich imion złożonych. Pisząc o archaizmach peryferycznych obszaru słowiańskiego, wykazał, że centrum późnej słowiańszczyzny znajdowało się na południe od Karpat. Opowiadając się za zachodnią praojczyzną Słowian, przesunął jej granicę na wschodzie w dorzecze środkowego Dniepru, a na ziemiach polskich odkrył nazwy pochodzenia wenetyjskiego i iliryskiego. Szereg cennych pomysłów i interpretacji profesora Milewskiego można znaleźć w jego recenzjach większości ważniejszych publikacji slawistycznych jego epoki, m.in. w obszernej recenzji *Grammaire comparée des langues slaves* (t. 1–2, 1950–1958) A. Vaillanta, zamieszczonej w „Roczniku Slawistycznym” (XVII, 1956; XXIII, 1964), zreinterpretował prasłowiańską fonologię i morfologię nominalną, zestawiając m.in. poglądy A. Vaillanta i J. Kuryłowicza na genezę akcentuacji słowiańskiej.

Swoje doświadczenia ogólnojęzykoznawcze i slawistyczne wykorzystał profesor Milewski w dyskusji nad pochodzeniem polskiego języka literackiego i związaną z tym genezą mazurzenia. Opowiadając się wraz z Witoldem Taszyckim za kolebką małopolską, ukazał genealogię społeczną polskiego języka literackiego jako dialektu kulturalnego w średniowieczu o pomocniczej funkcji w kościołach i szkołach, a rozpowszechnionego w odmianie północnomałopolskiej przez drukarzy krakowskich w początku XVI w. Do rozwoju polskiego języka literackiego przyczyniła się reformacja, a następnie dwór Zygmunta Augusta, gdzie ukształtowała się proza artystyczna (Górnicki) i język poetycki (Kochanowski). Z genezą polskiego języka literackiego łączą się dwie inne hipotezy profesora Milewskiego: na temat języka staro-cerkiewno-słowiańskiego w średniowiecznej Polsce, z czym wiązał powstanie *Bogurodzicy* i początki terminologii religijnej, oraz o chronologii i przyczynach mazurzenia, które jego zdaniem rozwinęło się na Mazowszu w XIV–XV w. przy współudziale języka pruskiego, a w Małopolsce rozpowszechniło się dopiero w XVI w. i nie objęło już języka literackiego. Stosunkom językowym polsko-pruskim poświęcił Tadeusz Milewski obszerną rozprawę, wyróżniając kilka warstw zapożyczeń polskich w tym języku: pralechickie (do r. 900, związane z kulturą materialną i życiem społecznym), wczesnopiastowskie (900–1300, wpływy kulturalne, terminologia chrześcijańska) oraz po podboju krzyżackim (po 1300 r., wpływy lokalne, najmniej liczne). Wskazał też na możliwy wpływ pruski na język polski (mazurzenie, siakanie; odosobnione wyrazy, jak *kurp*, *Kurpie*). W sposób szkicowy przedstawił Milewski główne etapy rozwoju polskiego języka literackiego oraz rolę Kościoła w tym rozwoju. W jego twórczości naukowej można znaleźć wiele subtelnych obserwacji na temat analizy stylistycznej tekstów literackich, m.in. stylu dramatów Juliusza Słowackiego; jest też rozprawa *Arystoteles jako badacz stylu* („Lingua Posnaniensis” I, 1949) i inne prace na temat poetyki klasycznej.

Z perspektywy lat za najważniejsze osiągnięcia naukowe profesora Milewskiego należy uznać *Zarys językoznawstwa ogólnego*, jako pierwszą i jedyną do dziś polską

syntezę języków świata; odkrywcze studia nad typologią języków Indian amerykańskich; podstawy teoretyczne typologii językoznawczej; monumentalną rozprawę o strukturze morfologicznej indoeuropejskich imion złożonych, wprowadzającą materiał antroponimiczny do gramatyki porównawczej. Najcenniejsze artykuły profesora zostały dwukrotnie wydane w tomach *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego i historycznego* (1969) i *Teoria, typologia i historia języka* (1993). Profesor Milewski miał wybitne zdolności syntetyzujące i szerokie horyzonty myślowe, co przy niezwykłej pracowitości pozwoliło mu objąć całość wiedzy o językach świata. Cechowała go oryginalność pomysłów badawczych, ostrożność i dociekliwość, a zarazem jasny sposób formułowania myśli i przystępność wykładu naukowego. Jako człowiek był pełen życzliwości i dobroci; odznaczał się optymizmem i ogromnym poczuciem humoru. Miał zawsze odwagę głoszenia swoich poglądów i przekonań, a w sytuacjach krańcowych stać go było na determinację.

Bibliografia

Polski słownik biograficzny, t. XXI, Kraków 1976, s. 214–216 (J. Kuryłowicz).

Biogramy uczonych polskich, oprac. A. Śródka, P. Szczawiński, cz. I: *Nauki społeczne*, z. 2, Wrocław 1984: s. 489–491.

W s p o m n i e n i a

„Biuletyn PTJ” XXIV, 1966, s. 3–8 (J. Safarewicz).

„Język Polski” XLVI, 1966, s. 161–166 (J. Safarewicz).

„Pamiętnik Literacki” LVII, z. 2, 1967, s. 323–325 (W. Skalmowski).

„Lingua Posnaniensis” XII–XIII, 1968, s. 223–231 (J. Safarewicz, F. Sławski).

„Onomastica” XIII, 1968, s. 334–340 (A. Heinz).

Bibliografia prac Tadeusz Milewskiego: „Biuletyn PTJ” XXVI, 1968, s. 219–232 (E. Zych, L. Bednarczuk).

Leszek Bednarczuk